

LENGYEL ÉMESE

DEBRECENBŐL A VILÁGHÍRIG

IDŐSEBB ÉS ID. MAGYARI IMRE CIGÁNYPRÍMÁSOK PÁLYAKÉPE

A magyar cigányzenészek arcképcsarnokában több generációnyi Magyar Imre cigányprímás portréja díszel: ¹ Tisza István legkedvesebb cigánya, a debreceni Aranybika prímáasztárja, idősebb Magyar Imre (1864–1929)²; öt követi id. Magyar Imre (1894–1940)³, aki a rádióban és a mozgóképen egyaránt tündökölt; s a sort pedig ifj. Magyar Imre (1924–1980)⁴ hegedűművész, nótaköltő zárja. A következőkben korabeli sajtócikkek felhasználásával rekonstruálom a cigányzenész családból származó idősebb és id. Magyar Imre pályájának⁵ meghatározó állomásait, vagyis azt, hogy miként jutottak el a tehetséges prímások Debrecenből egészen a világhírig.

Tisza István kedvenc cigánya: idősebb Magyar Imre (1864–1929)

A magyar cigánymuzsikások közül időről időre kiemelkedett egy-egy, már a saját korában országos hírnévre szert tett, illetve külföldön is ismert prímás⁶ – a teljesség igénye nélkül –, például Lavotta János (1764–1820)⁷, Bihari János

¹ Rövidebb cikkek készültek idősebb és id. Magyar Imre pályájáról, L.: LENGYEL Emese: Jegyzet id. Magyar Imre (1894–1940) cigányprímás portréjához, *Honismeret*, [megjelenés alatt]; Uő.: A debreceni Aranybika sztárprímása – Adalékok idősebb Magyar Imre (1864–1929) pályaképehez, *Debreceni Szemle*, [megjelenés alatt].

² HORÁK Magda: „...mint gyémántcsepp a szénben...” – Cigány származású magyar zeneszerzők, nótaszerzők, előadóművészek és pedagógusok 1600–2010, Oriold és Társai, Budapest, 2015, 151. p.

³ Uo., 150–151. p.

⁴ Uo., i.m., 151. p.

⁵ Habár jelen írás két Magyar Imrét mutat be részletesen, de az előtagok követik a korabeli sajtóban, illetve más írásokban használt jelzéseket.

⁶ A cigányzenéről és a cigányzenészekről átfogó írás például: SÁROSI Bálint: *Cigányzene...*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1971; Uő.: Párizsi ítélet: A magyar népies zene a cigányoké, *Muzsika*, XL. évf., 3. sz., 1997, 3–6. p.; KÁLLAI Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában, In: KOVÁCS Nóra – SZARKA László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002, 327–345. p.; KÁLLAI Ernő: A cigányok és a zene. A cigányzene és a zenész cigány fogalmának változása az elmúlt évszázadokban, *Belvedere Meridionale*, 2018/3., 120–140. p.;

⁷ MARKÓ Miklós: *Cigányzenészek albuma* [hasonmás kiadás], Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2006, 1–4. p.

(1764–1827)⁸, vagy éppen Boka Károly (1808–1860)⁹ –, sőt ezen előkelő társaságba tartozik idősebb Magyarai Imre (1864–1929), majd fia és unokája is. Egyre több cigánymuzsikus működött hazánkban a 19. század második felében, majd a 20. század első évtizedeiben: „Az első világháború végén 12 ezer-nél több cigánymuzsikus élt Magyarországon, ezeknek legalább egynegyede nem volt alkalmazásban. A cigányzenélés rangja azonban ebben az időben sem lett kisebb. A cigányprímáság nimbusza éppen a két világháború között emelkedett odáig, hogy esetenként urak sem szégyelltek közönség előtt cigányprímásként fellépni. A legjobb cigányprímások szabad vállalkozóként működtek, szerződést kötöttek az étterem vagy kávéház tulajdonosával napi 100 pengőért. Ennek fele a prímásé, másik felét felosztotta a zenekar többi tagja között. A prímás szigorú rendet és fegyelmet tartott. Zenészeinek akár egyik napról a másikra is felmondhatott. Az esti éttermi zenélés mellett dél-előtt, hetente rendszerint háromszor próbáltak. Ezeken a próbákon tanulták meg akár meghívott karmester segítségével az igényesebb darabokat.”¹⁰

A korabeli sajtó alkalmanként beszámolt az idősebb Magyarival kapcsolatos történekről, különösen nagy sajtóvisszhangot kapott a Tisza Istvánnal való viszonya, illetve a távozása a debreceni Aranybikából. Édesapját, Imrét szintén muzsikusként ismerte a cívisváros lakossága, idősebb Magyarai pedig bátyjával, Magyarai Kálmánnal (1862–1912)¹¹ együtt aratta az első jelentősebb sikereit. A Magyarai testvérek a debreceni zenedében sajátították el a zenei alapokat, majd csakhamar, 1880-ban bandát alapítottak, s muzsikáltak többek között Egerben, Nagyváradon, Temesváron és Nyíregyházán is.¹² Főurak kedvenc bandájaként kitüntetésekben és sikerekben gazdag karriert futott be

⁸ *Uo.*, 5–7. p.; L. még: SÁROSI Bálint: *Bihari János. Magyar zeneszerzők 21.*, Mágus Kiadó, Budapest, 2002; HORÁK: *i.m.*, 89–91. p.

⁹ A debreceni származású cigányprímás pályaképét – akihez a Magyaraiakat rokoni szálak fűzték – L.: MARKÓ: *i.m.*, 10–11. p.; HORÁK: *i.m.*, 92. p.; SZÁRAZ Pál: Boka Károly, az alföldi cigánykirály, *Honismeret*, XV. évf., 1875, 41–44. p.

¹⁰ KORONCZAI Barbara: Cigány zene – cigányzene, *Pro Minoritate*, 2005/Nyár, 3–25. p., 21.p. A cigányzenészek érdekvédelmének megszervezéséről, országos egyesületének létrehozásáról, a boldog békeidők, majd a két világháború közti cigányzenész társadalomról L.: HAJNÁCSKY Tamás: *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete: Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2019; Uő.: *Magyar Cigányzenészek Egyesülete. Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.

¹¹ „A debreceni zenedében Ridley-Kohne Dávid tanította. Már 14 éves korában meghívást kapott Lányi Gyula ungvári zenekarához. 1880-ban testvérével, Imrével zenekart alapított, mely igen hamar nagy népszerűségnek örvendett. 1889-ben Herkulesfürdőn működtek, majd Kassa, Máramarosziget, Eger, Arad, Szatmár stb. városokban és kaszinóbálokon vettek részt. Az ezredéves kiállítás idején csárdást játszottak a debreceni csárdában. 1894-ben feleségül vette Radics Béla testvérét, Erzsébetet. Fiai: Béla, Imre és Jóska mind kitűnő zenész volt. Halála után zenekarát öccse vezette tovább.” HORÁK: *i.m.*, 151–152. p.

¹² MARKÓ: *i.m.*, 91. p.

a formáció. 1904 nyarán a tátrafüredi tartózkodásuk alkalmával például a következőképpen szólt a sajtó a bandáról: „A tátrafüredi fürdőéletnek vidám-ságához nem csekély mértékben járult hozzá a Magyar testvérek, Kálmán és Imre 17 tagból álló jó zenekara, mely az egész fürdőidény alatt ott játszott. Mind a két Magyar igazi muzsikusvér, az apjuk, Imre, szintén zenész volt, ők maguk a debreceni zenedében tanultak. 1880-ban alapítottak zenekart, mely azóta a vidék egyik leghíresebb cigánybandája lett. Nemcsak állandó tartózkodási helyükön, Debrecenben kedvelik őket, hanem Nagyváradon és vidéken is, többek közt a Tisza családnak is kedves cigányai. Az ezredévi kiállítás idején három hónapig a debreceni csárdában játszottak, s ekkor megismerhet- te őket a fővárosi közönség is. A múlt ősszel rendezett cigányversenyeken a Népszínházban a bíráló bizottság Magyar Imrét jeles hegedűjátékáért arany-éremmel tüntette ki, a kassai Nemzeti Színházban pedig a múlt év decembe- rében díszoklevelet, aranyérmét, s a kassai jogászoktól ezüst kelyhet nyert a Magyariek zenekara.”¹³

Idősebb Magyar Imre több mint négy évtizedig húzta a nótákat a debrece- ni Aranybika Szállóban¹⁴, így a cívisváros lakosságának egyik legkedveltebb prímása lett. Még a frontról sem feledkeztek meg róla, erről árulkodik egy debreceni huszárgyerekek levele is 1916-ból:

A mulatós magyar huszárgyerekek még a harctéren sem tagadják meg magukat. Egy debreceni huszárzászlós piros tábori lapot küldött Ma- gyari Imrének, a híres debreceni cigányprímásnak, hogy húzza el a nótáját legalább odahaza, s urasan mindjárt postára is tette a ropogós bankót is, ami ezért dukál. Az írás a következőkép szól: Harctér, 1916. II/25. Kedves Imre Bácsi! Este van. Együtt vagyunk vagy nyolcan-tí- zen, s elbeszélgetünk a régi debreceni életről. Most földön alszunk, s ott gondolunk a szép estékre. Egyidejűleg föltettem Imre bácsinak hús

¹³ Tátrafüredi képek, *Képes Folyóirat – A Vasárnapi Újság* füzetekben, 36. kötet, 1904, 793–797. p.

¹⁴ „Debrecen városa 1690-ben megvásárolta Bika János telkét és a rajta álló kőházat, amelyt 1699-ben fogadóvá alakítottak át. 1799-ben már emeletet is húztak az épületre, 1810-ben pedig kikerült a homlokzatára a híres öklelő bika. A vascégér réz bevonatot kapott, csak úgy szikrázott a napsütésben, ebből lett a fogadó teljes neve Arany Bika. 1882-ben a régi épület helyére Steindl Imre tervei szerint építettek újat, ám ez is csak egyemeletes volt, hamar kicsinek bizonyult, már 1913-ban le is bontották, 1915-re épült föl az új, eklektikus stílusú nagyszálló. Tervezője Hajós Alfréd és Villányi Lajos. 192 szoba, új kávéház és több étterem, díszterem, fürdő és színház várta a vendégeket.” NÉMETH Szandra – SÁLY Noémi: *Vendéget látni, vendégnek lenni. Vendéglátástörténeti ál- landó kiállítás*, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2016, 31. p.; A Bika kialakulásának történetéről, illetve Debrecen város fejlődéséről bővebben L. még: BALASSA Sándor: *A debreceni Aranybika szálló története*, Szabadság Lapnyomda, Debrecen, 1959, 19–123. p.; SZÜCS Ernő: *Debrecen 1900–1910 közötti vendéglátóiparáról*, A Hajdú-Bihar megyei Levéltár évkönyve, Debrecen, 1994, 148–152. p.

koronát, legyen szíves, húzza el a nótáim március 7-én este. Gondolatban én is ott leszek... Nagyon szépen kérem, Imre bácsi, az én szívem hangján zokogja el a hegedűje azt, hogy Két babonás kék szemednek, meg, hogy Nem én lettem hűtlen hozzád... Magyarai Imre ezen az estén el is muzsikálta a két szép nótát a Bikában. Senki sem tudta, hogy ezt a két nótát egy melegszívű, álmodozó huszárgyerek huzatja valahonnan messzi, nagyon messziről...¹⁵

Az Aranybika Szálloda történetét megíró Balassa Sándor a következőképpen fogalmazott a Magyaraiak szerepéről: „A Magyaraiak neve szinte összetartozott a Bika szállodáéval, mert mind Kálmán, mind Imre társasága estéről estére vagy a kávéházban vagy az étteremben muzsikáltak, nem beszélve arról, hogy a régi szálloda dísztermében tartott nagy ebédek, vacsorák, bálók és egyéb összejövetelek elképzelhetetlenek voltak az ő szereplésük nélkül.”¹⁶ Tari Lujza pedig a debreceni cigányzenészekről írt tanulmányában szintén a Magyarai család jelentőségét hangsúlyozta ki, valamint a város és a cigányzenészek kapcsolatára is kitért: „A debreceni cigányzenészek már a 18. század végétől kiemelkedő szerepet játszanak zenetörténetünkben. Martinovics Péter, Boka Károly és mások neve nem maradhat ki a híres cigányzenészekről készült leírásokból. Mátray Gábortól kezdve idősebb Ábrányi Kornélon és Markó Miklóson keresztül, Sárosi Bálintig és Leszler Józsefíg bezárólag. Jól ismert a Magyarai család és a Kiss család neve is. Az utóbbiak napjainkban már hosszú múltra visszatekintő zenészdinasztiák, melyeknél a zenészmesterség apáról fiúra öröklődése jól nyomon követhető.”¹⁷

A pesti mulatóhelyeken, kávéházakban neve a minőségi cigányzenével volt egyenlő: „Osztende kávéház, már kitűnő fekvésénél fogva is a vidékről felvándorló közönség találkozó helyenként van predesztinálva, mivel a főváros legforgalmasabb útján, a Rákóczi úton fekszik, közel a Kossuth Lajos utc[ához] és [a] Nagykörúthoz, valamint a központi pályaudvartól a városba vezető villamos mentén. [...] Az országszerte ismert debreceni Magyarai Imre jeles cigányprímás 15 éves csodafiával esténként ott hangversenyez, miért a szolid családi szórakoztató helyül is felette ajánlható.”¹⁸

De Tisza kedvenc cigányaként a fővárosi és nagyvárosi lapok kiemelten figyelték karrierjére. Tisza 1910 októberében például a híres Magyarai banda kíséretében ünnepelt a család és az ismerősök előtt, sőt éjjeli zenét is sokszor húzott a grófnak és a grófi birtokon Magyarai: „Debrecenből jelentik: Gróf Tisza

¹⁵ Levél a lövészárokból a cigányprímáshoz, *Pesti Hírlap*, XXXVIII. évf., 75. sz. (1916. 03. 15.), 12. p.

¹⁶ BALASSA: *i.m.*, 146. p.

¹⁷ TARI Lujza: A tágabb környezet – A cigányzenész Debrecen, *Magyar Zene*, XXXVI. évf., 2. sz. (1995), 154. p.

¹⁸ Vidékiek otthona a fővárosban, *Székelly Lapok*, XLIX. évf., 167. sz. (1909. 10. 31.), 3. p.

István fia, Pista gróf október elsején őrmesteri rangban vált meg a katonaságtól. Ezt az örvendetes eseményt barátainak társaságában a debreceni vendéglők különtermében ünnepelte meg, természetesen pezsgő és a híres Magyar banda muzsikája mellett. Mulatozás közben eszébe jutott Pista grófnak, hogy kegyelmes apjának kedvenc cigánya Magyar Imre, a legkövérebb primás és ezért elhatározta, hogy édesapjának éjjeli zenét fog adni. A legközelebb induló gyorsvonat már vitte is őket Gesztre. Éjfél után két órakor érkeztek oda, s nyomban az alvó gróf ablaka elé sorakoztak. Csakhamar felzendültek gróf Tisza István kedvenc nótái: „*Magasan repült a daru*”, „*Fekete szem éjszakája...*”, „*Végig mentem...*”. Tisza István megismerte a Magyar banda játékát, behívta, megvendégelte és elszállásoltatta a bandát. Másnap a családi ebéd alatt is hegedült Magyar és bandája, akik tegnap tértek vissza Debrecenbe.”¹⁹ A Magyar bandának kétségtől jövedelmező volt az, hogy viszonylag folyamatosan számíthattak az úri társaság meghívására, ezen alkalmakról szintén a sajtóban napvilágot látó híradásokból tudhatunk, ilyen például egy 1912-es invitáció is: „Debrecenből jelentik: Gróf Tisza István, aki régebben sokat mulatott, Magyar Imre hírneves debreceni cigányprimás muzsikájánál, levelet írt Magyarinak, melyben »Kedves Imre« megszólítással szeptember 4-re három napra meghívja geszti kastélyába, mert már régen nem mulatott jó magyar nóták mellett. A levél végén Tisza megkérdi Magyaritól, hogy az egész ügy mibe kerül, de Magyariban több volt a gavalléria: azt válaszolta, hogy ilyesmire nincs neki díjszabása.”²⁰ Sőt, e különleges kapcsolatról árulkodott *A Tisza István cigányai* címmel jegyzett sajtóforrás is²¹, melyben egy olyan dialógust olvashatunk, mely állítólag Tisza Kálmán és Tisza István között hangzott el: „Tisza István az 1880-as évek elején még nem volt politikus. Debrecenben a huszárönkéntesi esztendejét szolgálta. A hajdúsági Pálffy-huszárezredben a legjobb lovas, a legjobb vívó, legjobb táncos huszárgyerek éppen a fiatal Tisza »úrfi« volt, s hogy a nótázásban sem maradt utolsónak, bizonyíthatná Magyar Imre, ki az önkéntesi esztendőttől máiglan házi, illetőleg udvari cigánya Tisza Istvánnak, sőt az egész Tisza családnak. Magyar Imre primás hasonló nevű fiának az ifjabb Tisza Kálmán »gróf« a keresztapja. Kálmán öccse után Tisza István is »koma« szólítással tiszteli a derék primást, amikor a banda a Tisza család egyik-egyik derűs, úri magyar ünnepére előkerül Geszten, Sajó-kazán s egyebütt, hol Tisza atyafiai laknak, vagy pedig a Tiszák barátai, mint Nagy-Bölony József »önagysága« az ugarai Szilas-pusztán... A boldogult öreg Tisza Kálmán negyvenéves házassági évfordulója alkalmával szintén Magyariek muzsikáltak Geszten. István és Kálmán grófok, édes apjuk tudta nélkül hívták ki a debreceni cigányt, s mikor ebéd alatt szép csöndesen játszani kezdett a banda, István gróf tréfásan odaszol apjának: – No lám, ideérkezett a

¹⁹ Gróf Tisza István éjjeli zenéje, *Pesti Napló*, LXI. évf., 238. sz. (1910. 10. 07.), 13. p.

²⁰ Tisza mulatni akar, *Miskolci Napló*, XII. évf., 199. sz. (1912. 09. 04.), 5. p.

²¹ M. P.: *A Tisza István cigányai, Mohács és Vidéke*, XXXII. évf., 51. sz. (1913. 12. 21.), 6. p.

szalontai cigány is... – Fiam, ez nem a szalontai cigány – felelte szelíden mosolyogva [az] öreg Tisza Kálmán –, a debreceni Magyar Imre ez. Megismertem a hegedűje hangjáról. Tisza Kálmánnak tudvalevően a *Vékony deszkakerítés* volt egyik kedves nótája, a fia István meg minden szép régi magyar nótát szeret, de nemcsak szereti, hanem szöveg szerint is tudja a nóták százait. Két kiválasztott kedvesebb nótája mégis van István kegyelmesnek. – *Cserebogár, sárga cserebogár* – ez az egyik nóta. [...] Tisza István politikájáról megoszolhatnak a vélemények, de hogy a nótában csak a magyar nóta kedves neki, arról muzsikaszóval teszi le a hitet: Imre cigány.”²² E barátságot, bizalmasabb viszonyt pedig a későbbi Tisza-ünnepélyek, megemlékezések szervezői szintén megjegyezték, így többször hívták Tisza kedvenc cigányát muzsikálni rendezvényekre, például az 1921-es esztendőben: „[...] Az öreg Magyar Imre az ország legkitűnőbb cigányprímása, akit illő tisztelettel emlegetnek még a többi magyar cigányprímások is. Hiszen országszerte tudják, hogy ő volt Tisza István kedvelt cigányprímása, mindig szívesen látott vendége az ősi Tisza-kúriának. És ezt annyira számontartják, hogy mikor most június másodikán, Tisza István hős huszárezrede, a debreceni volt 2. honvéd huszárezred Budapesten Tisza-ünnepélyt rendez, meghívták rá az öreg Magyar Imrét, mint vendéget, mint Tisza István hűségese hívét, aki nem csak halála után, de életében is mindig a legnagyobb odaadással, megbecsüléssel, a legmélyebb tisztelettel viseltetett Tisza István, a nagy magyar fennkölt személye iránt.”²³

1914-ben rangos kitüntetésben, az arany érdemkeresztben részesült, mely nemcsak Magyar Imre személyét, hanem lényegében az egész cigányzene, a magyar nóta elismerését is jelentette: „Ebben az izgalmas, zivataros napokban mégis csak volt egy napunk, a mikor a múzsa nem hallgatott. Jóleső érzéssel olvastuk, hogy a király a debreceni cigányzenekar derék prímásának, Magyar Imrének az arany érdemkeresztet adományozta. Bizony, bizony sokkal több gyönyörűségünk van egy ilyen kitüntetésben, mint bizonyos, ismert »közéleti érdemek« dekorálásában. Magyar Imre az ő nyirettyűjével már sok bús magyart felvidített és még több elborult kedély részére varázsolta vissza az annyira szükséges lelki egyensúlyt. E kitüntetés alkalmából bizonyára elnémul most az az ismert »klasszikus« nagyképűség, a mely előkelő gesztussal lekicsinyli a népzene és vele együtt a kottanélküli muzsikát. Magyar Imre most e királyi kitüntetés alkalmából igazán büszke lehet az ő naturalista muzsikájára. Mennyivel szebb és lélekemelőbb a debreceni cigány muzsikája, mint az a bizonyos, finom és előkelő európai koncert.”²⁴

Hosszú és tartalmas pályája során végigkövette a cigányzene pozíciójának változását is, a jazz-zene térhódítása az 1920-as évektől – s ennek követke-

²² Uo., 6. p.

²³ A Magyar Imre zenekara egész nyáron Debrecenben marad, *Egyetértés*, III. évf., 113. sz. (1921. 05. 21.), 3. p.

²⁴ Érdemkereszt az érdemnek, *Az Újság*, XII. évf., 195. sz. (1914. 08. 15.), 16. p.

ményeként a városi cigányzene visszaszorulása – az állásába került; életéből pedig még operettdarab is készült.²⁵ 1927 februárjában a Bika vezetősége hirtelen felmondott Magyarinak és bandájának²⁶, az eset pedig hatalmas felháborodást keltett a legfelsőbb körökben. Az öreg ügyében fia, id. Magyar Imre járt el többször is: „Az Újságban írtuk meg néhány héttel ezelőtt, hogy a debreceni Bika fogadósa felmondott a város nem kevésbé híres primásának, az öreg Magyar Imrének, aki még Tisza Istvánnak is muzsikált... Az öreg Magyar meg a banda szomorúan fogadta a hírt és hónuk alá csapták hegedűjüket; a cimbalmos vállára vette a cimbalmot és bánatosan vonultak ki a tükrös-fényes étteremből, ahol annyi sok szép estén át muzsikáltak. Meghalotta az esetet a vén cigány fia, a pesti Magyar Imre is, aki mindent elkövetett, hogy édesapját visszavigyék a debreceni Bikába. Írt is egy szép levelet Debrecenbe a fogadósnak, de nem elégedett meg ennyivel, hanem amikor Albrecht királyi hercegnél muzsikált nagyuraknak, elpanaszolta az ő baját, bánatát és kérte őket, hogy járjanak el édesapja érdekében. Az öregnek meghasad a szíve, hogy el kellett hagynia a Bikát, hiszen ott nőtt fel, ott lett híres, ott szerette meg Tisza Pista, ott nevelkedtem a bandában én is és most már nem tudna apám megélni nélküle...”²⁷ Hetekig tartott az ügy, s végül pozitívan zárult Magyar szempontjából, ugyanis visszavették muzsikálni a Bikába: „A lényeg az, hogy az öreg Magyar tegnap levelet írt Imre fiának Budapestre és ebben szinte könnyekig meghatóan van leírva, hogy megtörtént a nagy esemény, a fogadós visszafogadta a Bikába őt is, meg a bandát is. Elsejétől kezdve már megint ott fognak muzsikálni. Nem tudjuk, a protekciónak köszönhető-e mindez, vagy a nagyurak befolyásának? Azt hisszük, hogy a döntő okot mégis az adta, hogy a jazz-band és a charleston, meg a black bottom megbukott a debreceni Bikában, a címisek, akik az öreg Magyar hegedűje mellett tanulták meg a magyar nótát és a Magyar bandájának muzsikája mellett tanultak meg

²⁵ Az operettdarab történetéről és a jazz-cigányzene ellentétéről szóló tanulmányom megjelenés alatt áll: LENGYEL Emese: „Mert a dzsessz csak flört, a cigányzene az igazi szerelem” – A cigányzene és a jazz-zene a magyar operettszínpadon, 2022 [Megjelenés alatt.], Az erről szóló előadás elhangzott a *Cigányzene – Roma Jazz: A cigánymuzsikások társadalmi helyzetének és kulturális örökségének mintázatai* című nemzetközi konferencián 2021 májusában. <<http://www.kre.hu/portal/images/doc/hirek/2021/05/CIGANYZENE-ROMAJAZZ-03-1.pdf>> (letöltve: 2021. 12. 05.); A Magyar karrierjét feldolgozó, vagy abból inspirálódó operettlibrettó korántsem mondható egyedi esettnek, ugyanis több cigányprimás életéből is készült operettdarab. Bihari Jánosról például *A cigánykirály* című operett szól, e darab alakulás- és előadástörténetét L.: LENGYEL Emese: *A cigánykirály – Bihari János (1764–1827) emlékezete az operettszínpadon, Pro Minoritate*, 2021/Ősz, 107–120. p.

²⁶ TAMÁSSY László: Id. Magyar Imre cigányprimás eladta a házát, Budapestre költözött és neheztel a debreceniekre, *Tiszántúli Hírlap*, VIII. évf., 209. sz. (1927. 09. 16.), 5. p.

²⁷ Az öreg Magyar Imre elsejétől újra muzsikál a debreceni Bikában, *Újság*, III. évf., 29. sz. (1927. 02. 06.), 12. p.

mulatni, egyszerűen bojkottálta az új és divatos muzsikát... Debrecen a régi... A Bika visszafogadta hűtlenül kitagadott öreg fiát..."²⁸

Betegségéről többször cikkeztek, majd végül 1929-ben hunyt el a korszak egyik leghíresebb és elismertebb nótaköltője, cigányprímása.²⁹ A kor népszerű cigánymuzsikusainak búcsúztatóján több ezer érdeklődő, pályatárs jelent meg, s ez nem történt másképp idősebb Magyar Imre temetésén sem: „Magyar Imrét pénteken délután négy órakor temetik a Kerepesi temető halottasházából, ahonnan nagy pompával helyezik majd örök nyugalomra. Érdekes, hogy három esztendővel ezelőtt már egyszer híre terjedt annak, hogy Magyar Imre meghalt és a budapesti napilapok akkor el is parentálták. Amikor azután kiderült, hogy a gyász hír tévedésen alapult, a babonában bizakodva mondogatták, hogy hosszú életű lesz Magyar Imre... A temetésre testületileg vonulnak ki a budapesti cigányzenészek és sírja fölött elhúzzák legkedvesebb nótáját: *Cserebogár, sárga cserebogár*. Ezenkívül sok szép régi magyar dalt fognak játszani a temetésén, ősrégi cigányszokás szerint magyar dalokat, amiket mégis csak ő tudott a legszebben hegedülni..."³⁰

A mozgófilm és a rádió sztárja: Id. Magyar Imre (1894–1940)

A kis Magyar Debrecenben látta meg a napvilágot 1894-ben. Ahogy az a muzsikuscigány-családokban szokás volt, már gyermekkorában megismerkedett a hegedűjáték minden csínjával-bínjával, valamint a legnépszerűbb magyar nótákkal. Gyerekkorában játszott édesapja mellett, a testvéreivel, majd idővel saját bandát alapított. Már kilencéves korában komoly elismerést kapott, ugyanis ekkor részesült a Fráter Lóránt aranyéremben, sőt a tanárai között tudhatta Füredi Józsefet is.³¹ Személyéről és munkásságáról édesapjánál és fiánál is több sajtóforrás található meg.

Debreceni tanulmányait követően csakhamar a főváros felé vette az irányt, s rövidesen országos híré és külföldön is ismert és elismert primás lett belőle. Erről többször beszélt maga is: „Édesapám bandájában játszottam 1916-ig – mondja Magyar Imre. – Közismert, hogy Tisza István jóformán csak édesapámmal húzatta. Mulatott is vele nem is egyszer a régi debreceni Bikában. Én is játszottam abban a bandában, amikor Tisza Istvánnak olyan jó kedve

²⁸ Uo., 12. p.

²⁹ Nagybeteg az öreg primás, aki csak magyar nótát játszott életében, *Budapesti Hírlap*, XLVIII. évf., 274. sz. (1928. 12. 02.), 6. p.; Meghalt az öreg Magyar, Tisza cigánya, aki olyan nevezetes primás volt, hogy operettet írtak az életéről, *Újság*, V. évf., 87. sz. (1929. 04. 18.), 8. p.

³⁰ Uo., 8. p.

³¹ Búcsúbeszélgetés Magyar Imre cigányprímással, *Újság*, XIII. évf., 219. sz. (1937. 09. 26.), 12. p.

kerekedett, hogy ingujjra vetkőzve mulatott apám zenéje mellett. – A háború alatt kerültem fel Budapestre. Első szerződésem a legjobb fővárosi étterembe szólított. [...]”³² Az alacsony, túlsúlyos – a primás úgy fogalmazott, hogy a kövérség nála egy betegség, egészségügyi problémái is jelentkeztek emiatt – primás bandájával több európai nagyvárosban is vendégszerepelt, 1923-ban például az Egyesült Királyságban népszerűsítették a magyar nótát: „Legelőször is persze magyar nótákat fogunk játszani, de Liszt, Lavotta, Grieg és Csajkovszkij műveit is bemutatjuk, mert tetszik tudni, az én bandám mind »kottaismerő roma«... – Liverpoolból elmegyünk Londonba és ott a Savoy Hotelben fogunk muzsikálni.”³³ Utoljára, 1937-ben vett részt külföldi turnén, útja pedig Hollandiába vezetett. Arról, hogy milyen külföldi méltóságokkal találkozott cigánymuzsikusi pályája során, szintén maga nyilatkozott: „Angliában többször voltam. Muzsikáltam a svéd királynak, egy jótékonysági hangversenyen pedig az angol királynő öfelségének. Végighallgatta azt a királyi hercegek közül a yorki és kenti herceg és az egyik királykisasszony is. Boldogult Károly király öfelségének Debrecenben játszottam el egy pár magyar nótát. Féltve őrzött briliáns nyakkendőjét kaptam tőle. Meghallgatott engem a sziámi király is, Isten tudja hány maharadzsa, magyar és külföldi úr.”³⁴ Többször kapott hosszú távra is ajánlatot külföldre, azonban, ahogy mondta: „hívnek, de nem megyek el Magyarországról. Nekem itt van a helyem, mert a cigány muzsikáját mégis csak a magyarok érzik meg a legjobban. A külföldiek csodálkoznak, tapsolnak, de a magyar muzsikán sírni, ahhoz magyar embernek kell születni.”³⁵

A sajtóban többségében pozitív hangvételű cikkek jelentek meg játéka-ról, stílusát legtöbbször dicsérő szavakkal illették, például fiatal primásként egyik zeneakadémiai szereplését, ahol Balázs Árpádot kísérte a zenekarával, a következőképpen harangozta be egy korabeli cikk: „A Magyar Művészek Szövetkezete hivatalos lapjában, a XIV. évfolyamba lépő *Zeneközlöny*ben a következő kedves sorokat olvassuk Magyar Imréről: Még alig volt 12 éves, mikor először hallottuk. Már akkor elárulta azokat a kvalitásokat, melyek őt ma az ország első primásai közé emelték. A debreceni Magyar Imrének, Tisza István kedves primásának a fia [...]”³⁶

Abban a korszakban, amikor a jazz-zene és a jazz-bankek miatt a cigányzene és a cigányzenészek ki-kiszorultak bizonyos mulatóhelyekről, színházakból, Magyar népszerűsége nem hagyott alább: „A Duna-parton, ahol a kávéházak és bárók egymás hegyén-hátán vannak és ahol a kirakatba teli jazz

³² Magyar Imre cigányprimás Signum Laudist kapott, *Kis Újság*, XLVIII. évf., 189. sz. (1935. 08. 22.), 5. p.

³³ Két magyar cigányprimás, *Magyarország – Reggeli Magyarország*, XXX. évf., 205. sz. (1923. 09. 13.), 2. p.

³⁴ Magyar Imre cigányprimás..., 5. p.

³⁵ Sz. N.: *Cserebogár, sárga cserebogár...*, *Újság*, XI. évf., 189. sz. (1935. 08. 22.), 3. p.

³⁶ „Magyariék dicsérete”, *Egyetértés*, VI. évf., 259. sz. (1924. 11. 12.), 2. p.

szórakoztatja a korzó közönségét, az egyik helyen nem jazz-muzsika szól. Cigányzene játszik. A nyolctagú cigányzenekar élén egy gömbölyű, őszes, kisbajuszos, negyven-negyvenöt év körüli ember áll: Magyar Imre, a leghíresebb magyar cigány. Hiába szólnak amott sorjában a jazzek, a közönség mégis ide áll, ahol Magyar muzsikál. Itt van állandóan nagy csoportosulás és itt hangzik fel leggyakrabban az a taps, amelynek egy részét a korzó szolgáltatja.”³⁷ Sőt rangos elismerést is magáénak tudhatott ebből az időszakból, melyek közül kiemelkedett az 1935-ben elnyert a Signum Laudis kitüntetés, amit a kormányzótól kapott, s melyre maga is a legbüszkébb volt. Arról, hogyan értesült a szóban forgó elismerésről szintén egy interjúban mesélt: „A New Yorkban ültem – mondja csillogó szemmel –, mikor az egyik barátom hívott a telefonhoz és elmondta az örömhírt. Nem akartam hinni a fülemnek. Alig tudtam szóhoz jutni – mosolyog és elgondolkozik. A Hungária télikertjében ülünk. A szomszéd asztalnál a banda szürcsölgeti vacsorautáni feketéjét. – Nagy öröm ez nekem, tessék elhinni. [...]”³⁸ Egy 1937-es interjúban még mindig beszélgetési alapot adott a szóban forgó kitüntetés, s nem szerénytelenül hozzátette: „Ami verseny eddig Pesten volt, azt mind én nyertem. És kitüntetésszámba megy az is, ami egyszer történt velem a Hungáriában. – Bejön egy úr, leül az egyik asztalhoz, vacsorát rendel. Hozzák is a vacsoráját, de ő nem nyúl semmihez, csak hallgat minket. Egyszerre feláll, odajön hozzánk, azt mondja nekem: »Nagyon szépen kérem, hagyja egy kicsit abba, nem tudok vacsorázni, amikor muzsikál.« Mischa Elman volt, a világhírű hegedűművész. Úgy hatott rá a muzsikánk, nem tudott enni.”³⁹

Magyarit a rádió közönségének egyik közkedvelt cigánymuzsikásaként tartották számon, ez a munka azonban korántsem volt konfliktusmentes az 1920-as és az 1930-as években a cigányzenész társadalmon belüli feszültségek miatt sem. Ez utóbbit jól példázza az az ügy, amikor dr. Spur Endrét bízták meg a cigányzenészeket közvetítő műsorok ellenőrzésével, s a cigányzenészek a Magyar Rádióval konfliktusba kerültek (ultimátum-aláírás stb.), mely eset kapcsán Bura Károly és Magyar Imre között is ellentétet generált: „Magyar Imre, aki nem írta alá az ultimátumot, a sajtónak azt nyilatkozta, hogy az egész sztrájk háttérben az húzódik, hogy Bura Károly és kartásai irigylik tőle busás tiszteletdíját. Bura Károly pedig azzal vádolta a cigányprimást, hogy titokban szövetségre lépett a rádió igazgatóságával és azokat a cigánymuzsikusokat, akik továbbra is játszottak a rádióknak, egyenesen »kültelki cigányoknak« bélyegezte. A két cigányprimás között mély szakadék keletkezett, ami a cigányzenész társadalmat is megosztotta. Magyar Imre mögé sorakoztak, az

³⁷ Sz. N.: *Cserebogár...*, 3. p.

³⁸ Magyar Imre, a híres cigányprimás kormányzói kitüntetését kapott, *Magyarság*, XVI. évf., 189. sz. (1935. 08. 22.), 4. p.

³⁹ Búcsúbeszélgetés Magyar Imre cigányprimással, *Újság*, XIII. évf., 219. sz. (1937. 09. 26.), 12. p.

úgynevezett »sztrájktrörök«, akik a Magyar Rádió előírásainak készek voltak magukat alávetni. Bura Károly köré tömörültek a sztrájkolók, akik megtagadták a zenélést a szóban forgó feltételek mellett”⁴⁰ – foglalta össze az esetet Hajnáczy Tamás.

De köztudott az is, hogy 1939 májusában egy teljes évre számúzték a prímást a rádióból.⁴¹ Az ominózus esetről még Márai Sándor is megemlékezett a *Pesti Hírlap* hasábjain: „A rádió igazgatósága egy esztendőre számúzte Magyar Imre cigányprímást a mikrofon mellől, mert a népszerű prímás megsértette a rádióval kötött megállapodást – egy közvetítés alkalmával a magyar nóták csokrába befűzte a *Kék Duna keringőt* is, s mikor a rádió ügyeletes tisztviselője figyelmeztette a hibára, Magyar néhány indulatos zokszót rebegett el a mikrofon nyilvánossága előtt... A rádió természetesen fegyelmet tart, nem tűrheti, hogy a szereplők egyéni véleményeiknek is kifejezést adjanak a mikrofonba, s számúzte Magyarit egy esztendőre a világot jelentő hangérezékeny doboz mellől. Az ítélet drákói, de nem éppen jogosulatlan.”⁴²

Az interjúk többségéből kitűnik, hogy a cigányprímás jókedvvel nyilatkozott, szívesen beszélt szakmájáról, de örömmel osztott meg információt a családjával kapcsolatosan is. Saját elmondása szerint pedig egész életében igyekezett segíteni a cigányzenész társadalmon, a szegényebb embereken: „Mindenkín segíték, ha tudok. Ruhát, fehérneműt sose adok el, szegényebb cigányok kapják. Épp tegnap történt, jött hozzám egy cigány, azt mondta, nem tud muzsikálni, mert nincs ruhája. Hazavitem, kivettem a sifonból egy csikós nadrágot, fekete kabátot. Vigye el. Pedig csak a kabátot száznyolcvan pengőért csináltattam. [...]”⁴³

Negyvenhat évesen, 1940 áprilisában hunyt el.⁴⁴ A tudósítások szerint a két világháború közötti időszak egyik legnépszerűbb cigányprímását végső útjára csaknem tízezer ember kísérte. Az egyházi szertartást, majd egy beszédet követően a koporsót négylovas hintóra helyezve indult meg a sír felé az összegyűlt gyászoló tömeg. „Az útvonalon XXXVI. Ráczi Laci vezetésével ezertágú cigányzenekar játszotta a *Lehullott a rezgő nyárfa* kezdetű dalokat, s kitétték a holttestet az udvarra. A sírnál ismét az egyházi énekkar gyászdalai következtek, majd Muraközy Gyula lelkész imája után elföldelték Magyar Imre koporsóját, apósa, Radics Béla, a híres cigányprímás sírja mellé. Ismét

⁴⁰ HAJNÁCZY Tamás: *Aktivista, revizionista, vizionarista. Bura Károly cigányprímás*, Noran Libro, Budapest, 2021, 96–97. p., L. még: HAJNÁCZY: *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...*, 45–48. p.

⁴¹ Magyar Imrét egy évre eltiltották a mikrofontól, *Pécsi Napló*, XLVIII. évf., 113. sz. (1939. 05. 18.), 6. p.

⁴² MÁRAI Sándor: A számúzott, *Pesti Hírlap*, LXI. évf., 112. sz. (1939. 05. 17.), 5. p.

⁴³ Búcsúbeszélgetés Magyaritól..., 12. p.

⁴⁴ Meghalt öt világrész leghíresebb cigányprímása, *Tolnai Világlapja*, XLII. évf., 21. sz. (1940. 05. 02.), 20. p.

felhangzott XXXVI. Rácz Laci híres fekete hegedűjén a nóta: *Lehullott a rezgő nyárfa*, majd Magyar Imre kedvenc nótája: *Jaj de nehéz a szerelmet titkolni*. Az ezer cigány szeméből kicsordult a könny, miközben muzsikájukkal búcsút vettek a leghíresebb magyar primástól.”⁴⁵

Összegzés

A debreceni Magyar család igazi muzsikusfamíliaként írta be magát a magyar cigányzenész-albumba, s közülük különösen kiemelkedett idősebb Magyar Imre, Tisza kedvenc cigánya; majd a magyar hangosfilmek és a rádió kedvelt primása, id. Magyar Imre. Az idősebb primásnak a saját karrierjében okozott törést a jazz-bandek, a jazz magyarországi térnyerése; s elmondása szerint csak magyar nótát húzott egész életében.⁴⁶ Míg a rádiókedvenc id. Magyarinak az 1920-as, 1930-as évekbeli cigányzenész társadalmon belüli konfliktusok egyik szereplőjeként már szintén más kihívásokkal kellett szembenéznie pályája során. Id. Magyar fia pedig szintén az édesapja nyomdokaiba lépett, 1948-tól egészen haláláig a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának tagjaként, első hegedűseként tevékenykedett, s így vendégszerepelt külföldön is. S amíg elődei neve főként a magyar nótával forrt egybe, addig az ifj. Magyar népdalfeldolgozásokat, versmegzenésítéseket is jegyez.⁴⁷

⁴⁵ Eltemették Magyar Imrét, *Új Magyarság*, VII. évf., 98. sz. (1940. 05. 01.), 6. p.

⁴⁶ Nagybeteg az öreg primás, aki csak magyar nótát játszott életében, *Budapesti Hírlap*, XLVIII. évf., 274. sz. (1928. 12. 02.), 6. p.

⁴⁷ „Ifj. Magyar Imre”, In: KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, <<https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/magyar-imre-ifj-76B58/>> (letöltve: 2021. 12. 29.).

Képmelléklet⁴⁸

1. kép

Magyari testvérek zenekara Tátrafüreden (1904)⁴⁹

2. kép

Id. Magyari Imre (1894–1940) Hágában készült képe⁵⁰

⁴⁸ A fotók egy része az Arcanum Digitális Tudománytárban (adt.arcanum.hu/) fellelhető digitalizált napilapokban található meg. A felhasználás, illetve a hivatkozás módja megfelel az ADT Felhasználási feltételek című dokumentumban foglaltaknak. A többi fénykép a Fortepan (<https://fortepan.hu>) szabad felhasználású fotóarchívumban lelhető fel.

⁴⁹ Forrás: Tátrafüredi képek, *Képes Folyóirat – A Vasárnapi Újság füzetekben* 36. kötet, 1904, 797. p., <https://adt.arcanum.com/hu/view/VasarnapiUjsagKepesFolyoirat_1904_2/?query=Magyari%20testvérek%20zenekara%20tátrafüred&p-g=828&layout=s> (letöltve: 2021. 12. 28.).

⁵⁰ Forrás: *Képes Vasárnap*, LXII. évf., 18. sz. (1940. 05. 05.), <[https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1940/?query=SZO%3D\(Magyari%20Imre\)%20AND%20DATE%3D\(1940-01--1940-12\)&pg=275&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1940/?query=SZO%3D(Magyari%20Imre)%20AND%20DATE%3D(1940-01--1940-12)&pg=275&layout=s)> (letöltve: 2021. 12. 27.).

3. kép

*Páger Antal mulat id. Magyarai Imre (1894–1940) cigányprímással
a Rozmaringban*⁵¹

4. kép

*Id. Magyarai Imre (1894–1940) temetése 1940-ben (Fiumei úti sírkert)*⁵²

⁵¹ Forrás: *Képes Vasárnap*, LX. évf., 50. sz. (1938. 12. 11.), <[https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1940/?query=SZO%3D\(Magyarai%20Imre\)%20AND%20DATE%3D\(1940-01--1940-12\)&pg=275&layout=s](https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1940/?query=SZO%3D(Magyarai%20Imre)%20AND%20DATE%3D(1940-01--1940-12)&pg=275&layout=s)> (letöltve: 2021. 12. 27.).

⁵² Forrás: Fortepan, <<https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Magyarai%20imre>> (letöltve: 2021. december 12.).